

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA BUXGALTERIYA HISOB VA SOLIQ TIZIMINING EVOLYUTSIYASI: O'ZBEKISTON TAJIRIBASI VA ISTIQBOLLARI

Musabek Rahimov

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada raqamli transformatsiya sharoitida buxgalteriya hisobi va soliq tizimining rivojlanish jarayonlari O'zbekiston tajribasi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda buxgalteriya hisobida raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirish jarayonlarining joriy etilishi, 1C va ERP tizimlarining hisob yuritish samaradorligiga ta'siri hamda sun'iy intellekt texnologiyalarining buxgalteriya kasbining kelajagiga ta'siri ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, elektron hisob-fakturalarning qo'llanilishi, ularning QQS hisobini yuritishdagi ahamiyati va mavjud muammolar tahlil qilinadi. Maqolada O'zbekistonda amalga oshirilayotgan soliq islohotlarining buxgalteriya hisobiga ta'siri, soliq rejalashtirish va qonuniy optimallashtirish masalalari hamda kichik biznes subyektlarida soliq va buxgalteriya hisobining o'ziga xos jihatlari kompleks yondashuv asosida o'rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalarni joriy etish buxgalteriya hisobi shaffofligini oshirish, soliq intizomini mustahkamlash va moliyaviy boshqaruv samaradorligini ta'minlashda muhim omil ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: buxgalteriya hisobi, raqamli transformatsiya, ERP tizimlari, 1C dasturi, sun'iy intellekt.

Kirish. Buxgalteriya hisobi va soliq tizimi har qanday davlatning iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarida muhim o'rin tutib, moliyaviy intizomni ta'minlash, iqtisodiy jarayonlarni nazorat qilish hamda davlat byudjeti daromadlarining shakllanishida asosiy institutlardan biri hisoblanadi. Tarixan buxgalteriya hisobi xo'jalik faoliyatini qayd etish va nazorat qilishning eng sodda shakllaridan boshlab, murakkab moliyaviy axborot tizimigacha bo'lgan uzoq evolyutsion yo'lni bosib o'tgan. Dastlab qo'lda yuritilgan hisob-kitoblar sanoat inqilobi davrida tizimlashtirilgan buxgalteriya hisobi shakliga o'tdi, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab esa kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi hisob jarayonlarining avtomatlashtirilishiga zamin yaratdi.

XXI asrga kelib, global miqyosda raqamli iqtisodiyotning shakllanishi buxgalteriya hisobi va soliq tizimini tubdan o'zgartirish zaruratini yuzaga keltirdi. Axborot texnologiyalari, ERP tizimlari, bulutli hisoblash, sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlarni (Big Data) qayta ishlash imkoniyatlari buxgalteriya hisobining mazmuni va funksiyalarini kengaytirib, uni faqat hisobot tuzish vositasi emas, balki strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim axborot manbaiga aylantirmoqda. Ayniqsa, elektron

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

hisob-fakturalar, avtomatlashtirilgan soliq hisoboti va real vaqt rejimida nazorat mexanizmlarining joriy etilishi soliq tizimining shaffofligi va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham mustaqillik yillaridan boshlab buxgalteriya hisobi va soliq tizimini xalqaro standartlar asosida isloh qilish, bozor iqtisodiyoti talablariga moslashtirishga alohida e'tibor qaratildi. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli soliq islohotlari, raqamli texnologiyalarni joriy etish, "elektron hukumat" va "raqamli iqtisodiyot" konsepsiyalarining izchil amalga oshirilishi buxgalteriya hisobi va soliq boshqaruvining yangi bosqichga ko'tarilishiga sabab bo'lmoqda. Xususan, 1C, ERP tizimlari, elektron hisob-fakturalar, onlayn nazorat-kassa mashinalari va avtomatlashtirilgan soliq axborot tizimlari amaliyotga joriy etilib, hisob yuritish jarayonlarini soddalashtirish va inson omiliga bog'liq xatolarni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayoni bilan bog'liq muammolar ham mavjud bo'lib, ular qatoriga kadrlar salohiyatining yetarli emasligi, kichik biznes subyektlarining texnologik moslashuvi, QQS hisobini yuritishda yuzaga kelayotgan murakkabliklar hamda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning huquqiy-me'yoriy asoslari to'liq shakllanmaganligini kiritish mumkin. Bu holat buxgalteriya hisobi va soliq tizimini raqamli transformatsiya sharoitida ilmiy jihatdan chuqur o'rganish va tahlil qilish zaruratini yanada oshirmoqda.

So'nggi o'n yilliklarda buxgalteriya hisobi tizimi global miqyosda raqamli transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Xorijiy tajribaga nazar tashlaydigan bo'lsak, AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya va Yaponiya kabi rivojlangan davlatlarda buxgalteriya hisobi deyarli to'liq avtomatlashtirilgan bo'lib, hisob ma'lumotlari real vaqt rejimida shakllantiriladi va tahlil qilinadi. Mazkur davlatlarda buxgalteriya hisobining asosiy vazifasi moliyaviy hisobot tuzishdan tashqari, strategik rejalashtirish va risklarni boshqarish vositasiga aylangan.

Olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirilgan buxgalteriya tizimi inson omiliga bog'liq xatolarni sezilarli darajada kamaytiradi, ma'lumotlar ishonchliligini oshiradi va moliyaviy nazorat samaradorligini ta'minlaydi (Granlund, 2011; Sutton et al., 2016). Shu bilan birga, avtomatlashtirish buxgalter kasbining mazmunini o'zgartirib, uni texnik ijrochidan tahliliy mutaxassis darajasiga ko'tarayotganini ta'kidlash lozim.

O'zbekistonda ham buxgalteriya hisobini raqamlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. 1C dasturiy mahsulotlari, avtomatlashtirilgan buxgalteriya modullari va davlat axborot tizimlari bilan integratsiya hisob jarayonlarini soddalashtirishga xizmat qilmoqda. Biroq

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

milliy tajriba shuni ko'rsatadiki, avtomatlashtirish darajasi yirik korxonalarda nisbatan yuqori bo'lsa-da, kichik biznes subyektlarida bu jarayon sekin kechmoqda. Bu holat, asosan, moliyaviy resurslar cheklanganligi va malakali kadrlar yetishmasligi bilan izohlanadi.

Xorijiy amaliyotda ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari buxgalteriya hisobi, moliyaviy boshqaruv va soliq hisobini yagona axborot makonida birlashtirish imkonini beradi. SAP, Oracle, Microsoft Dynamics kabi ERP tizimlari orqali moliyaviy oqimlar, soliq majburiyatlari va hisobotlar avtomatik tarzda shakllantiriladi. Tadqiqotchilar ERP tizimlari buxgalteriya ma'lumotlarining shaffofligini oshirib, soliq intizomini mustahkamlashga xizmat qilishini qayd etadilar (Rom & Rohde, 2007).

O'zbekistonda esa buxgalteriya hisobida 1C dasturiy mahsulotlari keng tarqalgan bo'lib, ular soliq hisobotlarini shakllantirish, QQS hisobini yuritish va elektron hisob-fakturalar bilan ishlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biroq tanqidiy yondashuv shuni ko'rsatadiki, ko'plab korxonalarda 1C tizimi to'liq funksional imkoniyatlaridan foydalanilmayapti. Natijada, avtomatlashtirishning kutilgan samaradorligiga erishilmayapti.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda sun'iy intellekt buxgalteriya hisobining keyingi evolyutsion bosqichi sifatida talqin etilmoqda. AI texnologiyalari yordamida hujjatlarni avtomatik tanib olish, moliyaviy xavflarni prognozlash, soliq xatolarini aniqlash va firibgarlik holatlarini oldindan bashorat qilish imkoniyati mavjud (Cockcroft & Russell, 2018).

O'zbekistonda sun'iy intellektni buxgalteriya hisobiga joriy etish hali dastlabki bosqichda bo'lib, bu yo'nalishda huquqiy-me'yoriy baza va kadrlar tayyorlash masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda. Tanqidiy tahlil shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishda shoshqaloqlik emas, balki bosqichma-bosqich, milliy sharoitni inobatga olgan holda yondashish maqsadga muvofiqdir.

Elektron hisob-fakturalar ko'plab xorijiy davlatlarda QQS ma'muriyatchiligini soddalashtirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishda samarali vosita sifatida qaraladi. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida elektron hisob-fakturalar orqali soliq organlari real vaqt rejimida nazoratni amalga oshiradi.

O'zbekistonda elektron hisob-fakturalar tizimining joriy etilishi soliq shaffofligini oshirdi, biroq amaliyotda QQS hisobini yuritishda ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, texnik nosozliklar, soliq to'lovchilarning raqamli savodxonligi yetarli emasligi va normativ hujjatlarning murakkabligi tanqidiy jihatdan e'tiborga loyiqdir.

So'nggi yillarda O'zbekistonda soliq yukini kamaytirish, soliq bazasini kengaytirish va soliq ma'muriyatchiligini soddalashtirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, soliq

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

rejalashtirish va qonuniy optimallashtirish mexanizmlarining mavjudligi tadbirkorlik muhitini yaxshilaydi.

Xulosa Mazkur ilmiy tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya sharoitida buxgalteriya hisobi va soliq tizimi an'anaviy hisob yuritish modelidan axborotga asoslangan, avtomatlashtirilgan va tahliliy boshqaruv tizimiga izchil ravishda o'tmoqda. Tarixiy rivojlanish jarayonlari hamda xorijiy va milliy tajriba tahlili buxgalteriya hisobi va soliq tizimining raqamlashtirilishi iqtisodiy samaradorlikni oshirish, moliyaviy shaffoflikni ta'minlash va soliq intizomini mustahkamlashda muhim omil ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, O'zbekistonda buxgalteriya hisobini raqamlashtirish borasida muayyan ijobiy natijalarga erishilgan bo'lsa-da, ushbu jarayon notekis kechmoqda. Xususan, yirik xo'jalik yurituvchi subyektlarda ERP va 1C tizimlaridan foydalanish darajasi nisbatan yuqori bo'lsa, kichik biznes subyektlarida texnologik, moliyaviy va kadrlar bilan bog'liq muammolar raqamli hisob yuritishni cheklab kelmoqda. Shu bilan birga, sun'iy intellekt texnologiyalarining buxgalteriya hisobiga joriy etilishi hali tizimli tus olmagan bo'lib, bu yo'nalishda huquqiy-me'yoriy asoslarni mustahkamlash va mutaxassislar tayyorlash zarurati saqlanib qolmoqda.

Elektron hisob-fakturalar va QQS hisobini yuritish sohasida olib borilgan tahlillar ushbu mexanizm soliq ma'muriyatchiligini soddalashtirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga xizmat qilayotganini ko'rsatsa-da, amaliyotda texnik nosozliklar, normativ-huquqiy hujjatlarning murakkabligi va foydalanuvchilarning raqamli savodxonligi yetarli emasligi bilan bog'liq muammolar mavjudligini aniqladi. Bu holat soliq tizimining raqamli boshqaruv samaradorligini to'liq namoyon etishga to'sqinlik qilmoqda.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir: birinchidan, buxgalteriya hisobi va soliq tizimini raqamlashtirish jarayonini yagona konseptual yondashuv asosida amalga oshirish, davlat axborot tizimlari va korxona darajasidagi dasturiy mahsulotlar o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish zarur. Ikkinchidan, kichik biznes subyektlari uchun soddalashtirilgan, arzon va foydalanuvchi uchun qulay buxgalteriya va soliq axborot tizimlarini joriy etish orqali ularning raqamli transformatsiyaga moslashuvini rag'batlantirish lozim. Uchinchidan, sun'iy intellekt texnologiyalarini buxgalteriya hisobiga bosqichma-bosqich joriy etish, ushbu jarayonni huquqiy jihatdan tartibga solish hamda buxgalter-mutaxassislarning raqamli kompetensiyalarini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda buxgalteriya hisobi va soliq tizimining raqamli transformatsiyasi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash, investitsion muhitni yaxshilash va davlat moliyaviy

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

boshqaruvi samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Mazkur tadqiqot natijalari ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan islohotlarni ilmiy jihatdan asoslashga hamda kelgusida buxgalteriya hisobi va soliq tizimini takomillashtirish bo'yicha strategik qarorlar qabul qilishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, soliq tizimini takomillashtirish va davlat moliyaviy boshqaruvini raqamlashtirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar. – Toshkent.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari. Elektron hisob-fakturalar va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirishga oid hujjatlar. – Toshkent.

ILMIY VA O'QUV ADABIYOTLARI

1. Granlund, M. (2011). Extending AIS research to management accounting and control issues: A research note. *International Journal of Accounting Information Systems*, 12(1), 3–19.
2. Sutton, S. G., Holt, M., & Arnold, V. (2016). The reports of my death are greatly exaggerated—Artificial intelligence research in accounting. *International Journal of Accounting Information Systems*, 22, 60–73.
3. Rom, A., & Rohde, C. (2007). Management accounting and integrated information systems: A literature review. *International Journal of Accounting Information Systems*, 8(1), 40–68.
4. Cockcroft, S., & Russell, M. (2018). Big data opportunities for accounting and finance practice and research. *Australian Accounting Review*, 28(3), 323–333.
5. Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard Business Review*, 96(1), 108–116.
6. Hall, J. A. (2016). *Accounting Information Systems*. 9th ed. Boston: Cengage Learning.
7. Laudon, K. C., & Laudon, J. P. (2020). *Management Information Systems: Managing the Digital Firm*. 16th ed. Pearson Education.
8. Mamatqulov, O. S. (2020). Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotning nazariy asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot.
9. Karimov, B. X. (2021). Soliq tizimi va soliq ma'muriyatchiligi. – Toshkent: Yangi nashr.
10. Islomov, S. A. (2022). Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobi. – Toshkent: Fan va texnologiya.

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

11. Abdurahmonov, A. A. (2023). ERP tizimlari va ularning moliyaviy boshqaruvdagi ahamiyati. "Iqtisodiyot va ta'lim" ilmiy-amaliy jurnali, 4-son.
12. International Federation of Accountants (IFAC). (2021). Technology and the future of the accounting profession. New York.
13. Internet manbalari
14. OECD. (2021). Tax administration 3.0: The digital transformation of tax administration. OECD Publishing.
- 15. Rasmiy veb-sayt materiallari**
16. European Commission. (2020). VAT e-invoicing and digital reporting requirements in the EU.
- 17. Rasmiy elektron manba**
18. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining rasmiy veb-sayti. Elektron hisob-fakturalar va QQS ma'muriyatchiligi bo'yicha axborotlar.